

De lange geschiedenis van de “*Britse Documenten over de Oorzaken van de Oorlog, 1898-1914*”

door Hans Terpstra

I) Inleiding

Na de strijd op de slagvelden gedurende 1914-1918 ontbrandde er in de loop van de jaren '20 een ware propagandaslag met behulp van veel documenten over de verantwoordelijkheid voor het uitbreken van de Grote Oorlog. Een voorproefje voor deze propagandaslag was al gevoerd begin augustus 1914. De oorlogsverklaringen waren nog maar net verzonden of de strijdende partijen haastten zich om hun vooroorlogse diplomatieke briefwisselingen en verklaringen te publiceren in de vorm van zg. Kleurboeken. Deze publicaties hadden vooral tot doel de schuld bij de vijand te leggen teneinde de moraal van zowel de eigen troepen als dat van de burgerbevolking op peil te houden. Gezien deze doelstelling en de grote haast waarmee deze publicaties tot stand kwamen, was er weinig aandacht besteed aan accuratesse; volledigheid werd zeker niet nagestreefd want zowel bij de Entente als bij de Centralen moest men ook rekening houden met binnenlandse krachten die tegen de oorlogsdeelname waren geweest.

Op 6 augustus 1914 werd het Engelse Blauwe boek ter beschikking gesteld aan het Lagerhuis. Deze publicatie was zeker niet immuun voor kritiek. Veel van de daarin afgedrukte documenten droegen de aantekening ‘geparafraseerd en delen weggelaten’. Nog tijdens het drukken besloot de minister van Buitenlandse Zaken Grey een document te verwijderen, te laat echter om de nummering van de daaropvolgende documenten aan te passen¹. Al spoedig na de publicatie klonk in Duitsland het terechte verwijt dat in het Blauwe boek belangrijke archiefstukken en feiten verzwegen waren. De auteurs van het Blauwe boek, en ook van de andere Kleurboeken, waren echter ambtenaren en geen historici. Kleurboeken waren dus *geen* wetenschappelijke publicaties en verloren mede om die reden al gedurende de oorlog hun politieke betekenis. Mede hierom uitte Grey in juli 1916 de wens dat, zodra de oorlog beëindigd was, er een volledige publicatie zou verschijnen van documenten die betrekking hadden op de periode 1904-1914. Maar het zou nog bijna 10 jaar duren voordat de Engelse regering zou besluiten tot publicatie van *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*.

II) De besluitvorming tot de publicatie van de Britse Documenten.

Voorgeschiedenis

In september 1914 werd door de Engelse regering het *War Propaganda Bureau* opgericht. Dit als antwoord op een soortgelijk Duits initiatief. Als één van de medewerkers werd begin 1915 aangesteld de historicus Headlam-Morley. Tot zijn werkzaamheden behoorde de publicatie van *The History of Twelve Days, July 24 to August 4 1914* waarin hij op basis van officiële documenten een uiteenzetting gaf van de onderhandelingen vlak voor het uitbreken van de oorlog. Mogelijkheden om inzicht te geven in de historische achtergronden van deze onderhandelingen, waarvoor Headlam-Morley een pleidooi hield, liepen stuk op het toegangsbeleid tot de archieven van Buitenlandse Zaken. Grey had in 1909 bepaald dat de archieven vrij toegankelijk werden tot 1837 (begin periode Victoria) en dat geselecteerde wetenschappers daarnaast beperkt toegang kregen tot de archieven van 1860. Pas in 1919 werd het beleid verruimd: toegang werd toen

verleend tot de archieven van 1885 maar publicaties gebaseerd op de periode 1850-1885 moesten wel geautoriseerd worden door het ministerie².

In april 1918 was binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken het *Political Intelligence Department* opgericht. Doel hiervan was de Britse regering van actuele informatie te voorzien met betrekking tot lopende issues maar een belangrijker doel was wellicht het imago van het ministerie bij het grote publiek te verbeteren. Hoge ambtenaren van het ministerie maakten zich namelijk al enkele jaren zorgen over de slinkende invloed van het ministerie binnen het kabinet. Premier Lloyd George en andere ministers passeerden het ministerie soms links dan rechts. Hoewel dit *Department* betrokken was bij de voorbereiding van de vredesbesprekingen van Versailles (de werkwijze en organisatie van het Congres van Wenen werden bestudeerd) en het medio 1919 voorstellen formuleerde een rol te spelen in de publicatie van de archieven van het ministerie, sneuvelde deze afdeling na Versailles vanwege bezuinigingen. Tot ontzetting van Britse historici weigerde de overheid ook vertalingen te financieren van Duitse en Oostenrijkse publicaties over de oorzaken van de oorlog. Maar het Britse historische gilde liet zich echter niet zo eenvoudig muilkorven en vond slinkse wegen om een deel van de archieven toch in te zien. Toen het ministerie in 1920 op de hoogte kwam van de op stapel staande wetenschappelijke studie *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, gaf men de gerenommeerde historicus Aldophus Ward onder strikte voorwaarden toegang tot een deel van de archieven. Grote consternatie ontstond echter toen duidelijk werd dat één van de co-auteurs van de studie een criticus was van het door Grey gevoerde buitenlandse beleid en lid was van de *Union of Democratic Control*. Opgericht in augustus 1914 protesteerde de *UDC* al direct tegen het gevoerde buitenlandse beleid en maakte gedurende de oorlog bezwaar tegen de algemeen aanvaarde mening in Engeland dat uitsluitend Duitsland schuldig was aan de oorlog. De vrees binnen het ministerie was dat deze co-auteur, de historicus en journalist George P. Gooch, met zijn geschriften aan de mening zou bijdragen dat Grey een belangrijke rol gespeeld had bij het ontstaan van de oorlog.

Publicatiemateriaal uit Duitse en Russische archieven

Bovengenoemde consternatie en vrees moeten gezien worden in het licht van de onthullingen afkomstig uit continentale archieven. Al enkele dagen na de Oktoberrevolutie in 1917 had het nieuwe regiem in Rusland een begin gemaakt met het publiceren van geheime documenten met het vooropgezette doel de imperialistische diplomatie in een kwaad daglicht te stellen; gepubliceerd werden o.a. het verdrag van Londen (territoriale beloften aan Italië), afspraken over de toekomst van Constantinopel en de Sykes-Picot overeenkomst over de naoorlogse verdeling van het Midden-Oosten. Daarnaast waren Duitse historici inmiddels begonnen met de bestrijding van de schuldaanklacht uit het verdrag van Versailles waarin gesteld was dat de Duitse agressie verantwoordelijk was voor het uitbreken van de oorlog. Deze Duitse historici hadden op dat moment in zekere zin vrij spel omdat er van Britse zijde nog niets gepubliceerd was over de Britse vooroorlogse buitenlandse politiek. De Duitse documenten deden twijfel rijzen aan de correctheid van de argumentatie van de Britse en Franse overheden waarmee in december 1918 het Duitse voorstel, om te komen tot een neutrale onderzoekscommissie naar de oorzaken van de oorlog, van tafel geveegd was. In de periode 1922/1923 werd het duidelijk dat Engeland de propaganda-oorlog met Duitsland aan het verliezen was³:

- een publicatie in 1921 uit een Russisch document over de voorgeschiedenis van de oorlog suggereerde dat Duitsland het slachtoffer geworden was van het ‘omcirkelingsbeleid’;

- in 1922 verschenen de eerste delen van de Duitse documentenserie *Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914* die een nieuwe aanval inluidde op het thema van de oorlogsschuld;
- de Duitse diplomaat Gisbert Freiherr von Romberg toonde een vervalsing aan in het Russische Oranje boek dat gebaseerd zou zijn op een telegramwisseling eind juli 1914 tussen St. Petersburg en Londen;
- in de *Times* verscheen een uittreksel van de memoires van admiraal von Tirpitz.

Het werd eind 1922 duidelijk dat het beleid van het ministerie van Buitenlandse Zaken om de kritiek te negeren, onvoldoende was. Het was de (gepensioneerde) Grey die zijn voorstel uit 1916 herhaalde om te komen tot een algemene publicatie van Britse documenten uit de periode 1904-1914. Deze publicatie zou onder onafhankelijke supervisie tot stand moeten komen met daarin ook de nieuwe Russische documenten die direct verband hielden met het Britse beleid. Deze suggestie is zeker niet los te zien van het feit dat Asquith en Churchill eind 1922 bezig waren hun eigen ervaringen op papier te zetten. Grey wilde met een onafhankelijke publicatie kennelijk zijn eigen diplomatie verdedigen.

Besluit tot publicatie van de Britse Documenten

In januari 1924 trad het eerste Labourkabinet aan. Dit kabinet stond onder leiding van Ramsey MacDonald die aan de wieg gestaan had van de *UDC*. Diverse personen aan wie tot op dat moment vrije toegang tot de archieven was onthouden, bundelden nu hun krachten om een verandering van het toegangsbeleid tot de archieven te bewerkstelligen. In februari 1924 werden in het Lagerhuis vragen gesteld over publicaties in zowel de Sovjet Unie als in de Verenigde Staten van al of niet vervalste Britse documenten uit de periode vóór 1914. Gevraagd werd naar grotere openheid van documenten die ten grondslag gelegen hadden aan het Britse Blauwe boek. Toen uit de beantwoording bleek dat MacDonald, die tevens minister van Buitenlandse Zaken was, blijk gaf hiervoor open te staan, werden er binnen het ministerie pogingen in het werk gesteld om de publicatie van de diplomatieke documenten in eigen hand te houden. MacDonald benaderde hiervoor echter buitenstaanders: George Gooch en de historicus van naam Harold Temperley. Hoewel het Labourkabinet slechts tien maanden regeerde, leidde de komst van het opvolgende Conservatieve kabinet niet tot andere plannen met betrekking tot de voorgenomen publicatie. Dit

Harold Temperley

ondanks dat sommige departementen, en vooral het *Colonial Office*, bezwaren aanvoerde tegen de versoepeling van toegang tot hun archieven. De nieuwe minister van Buitenlandse zaken, Austen Chamberlain, zette echter door en begin december 1924 kon het project beginnen dat moest leiden tot de publicatie van *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*. De redactie zou gevoerd worden onder eindverantwoordelijkheid van George P. Gooch en Harold W.V. Temperley.

George P. Gooch

Chamberlain maakte er een expliciet punt van dat beide redacteuren geen banden hadden met het ministerie: "omdat beiden (politiek) links van het centrum stonden, zouden zij de beste garantie bieden voor historische juistheid en onpartijdigheid"⁴.

III. De totstandkoming van de Britse publicatie

Beginfase van het project

De opdracht zoals Chamberlain die eind 1924 formuleerde hield in dat van de redactie verwacht werd een "publicatie van officiële documenten betrekking hebbend op de algemene Europese situatie waaruit de oorlog ontstond"⁵. Een verschil met de opdracht zoals MacDonald die oorspronkelijk had geformuleerd (een *brede* publicatie van officiële documenten) zou later nog de nodige discussie opleveren. Op een belangrijk punt was echter vanaf het begin volledige overeenstemming. De redacteuren zouden de vrije hand hebben in de selectie die zij wensten op te nemen en er zou geen censuur zijn noch door het ministerie noch door de minister⁶.

Toen de redacteuren begin 1925 met hun werkzaamheden begonnen, ontdekten zij dat Headlam-Morley al een omvangrijke verzameling relevante documenten had aangelegd die betrekking hadden op de periode 28 juni tot 4 augustus 1914. Zij kwamen overeen dat deze documenten werden opgenomen in een afzonderlijk deel: deel XI (titel: *The Outbreak of War*⁷) dat overigens als eerste verscheen. Dat er enige spanningen geweest zijn tussen Gooch en Temperley enerzijds en Headlam-Morley anderzijds, blijkt uit de inleiding bij de gehele serie. Daarin stelden Gooch en Temperley dat zij 'geen verantwoordelijkheid droegen voor de introductie van Headlam-Morley' bij deel XI. Headlam stelde hierin dat hij zich had gehouden aan de internationale hoffelijkheidregels van die tijd die gebruikelijk waren bij publicaties van Kleurboeken: regeringen van bondgenoten en bevriende neutrale staten werd toestemming gevraagd om sommige documenten te mogen publiceren. De redacteuren deden hier in eerste instantie erg moeilijk over maar zij hadden dit kunnen weten. Bij de beantwoording van de vraag in het Lagerhuis naar publicaties had het betreffende kabinetslid dit voorbehoud al gemaakt.

De redactie moest in de beginfase ook een keus maken hoe de onderwerpen in te delen. Zij hielden zich aan het, volgens de meeste historici, 'slechte' voorbeeld van de *Große Politik*: een thematische indeling en dus niet een chronologische indeling. De Engelse historicus A.J.P. Taylor zou hier later scherp op reageren. Hij stelt met voorbeelden te kunnen illustreren dat de Duitse documentatie een foute indruk geeft van de Duitse politiek vanwege de ordening naar onderwerp⁸.

Problemen bij de totstandkoming van de Britse Documenten

Medio 1928 kwam het project in een kritieke fase. Tot dat moment waren de opkomende problemen vooral verkend en geïnventariseerd maar bleven besluiten over oplossingen, die voldeden aan de eisen van de redactie, uit. De problemen betroffen vooral wat te doen met archiefstukken van andere ministeries, met notulen van interne vergaderingen en afstemming met derde landen in geval van onderlinge correspondentie. Gooch en Temperley communiceerden hun zorg dat hun professionele geloofwaardigheid in sommige kringen op het spel stond. In gesprekken met de ambtelijke leiding van het ministerie baseerden zij zich op de uitgangspunten zoals die met MacDonald overeengekomen waren. Dit betekende dan dat er slechts twee eisen aan de te publiceren documenten gesteld waren: het moesten officiële documenten zijn en de documenten moesten betrekking hebben op de algemene Europese situatie waaruit de oorlog ontstaan was. De auteurs namen het standpunt in dat de vaststelling welke documenten relevant

waren voor deze algemene Europese situatie, uitsluitend ter hunner beoordeling was. Dit betekende volgens de redacteuren dat hen de toegang tot archieven van andere ministeries niet ontzegd zou kunnen worden en dat het ook niet nodig was sommige documenten voor te leggen aan buitenlandse regeringen.

De discussie met andere ministeries concentreerde zich op het *India Office*. De minister voor India weigerde categorisch documenten vrij te geven die betrekking hadden op de relatie met neutrale landen als Afghanistan en Perzië. Zijn argumentatie was dat de politieke situatie in het Oosten niet op dezelfde manier gewijzigd was als in het Westen: ‘met betrekking tot Perzië en Afghanistan zijn de problemen van destijds met Rusland over deze landen nog steeds actueel. Publicatie van documenten van 20 jaar geleden kan daarom nog uiterst explosief zijn’. De mening van de redactie schiep een patstelling: “de algemene situatie waaruit de oorlog voortkwam betreft niet alleen de relatie tussen Engeland en Duitsland maar betreft ook de relatie tussen Engeland en Rusland. De Britse overeenkomst met Rusland maakte het voor dit land eenvoudiger ten oorlog te trekken tegen Duitsland en daarom maken de gebeurtenissen die vooraf gingen aan de Entente van 1907, zoals die rond Perzië en Afghanistan, evenzeer deel uit van de toenmalige relaties tussen de Europese grootmachten als van de huidige vraagstukken in het Verre Oosten”⁹. Van de contacten met buitenlandse regeringen over documenten was het vooral Frankrijk dat problemen veroorzaakte. Hier bestond de vrees dat de redacteuren van de Britse publicatie onder curatele stonden van het Engelse ministerie van Buitenlandse Zaken.

Uitweg voor de gerezen problemen

Minister Chamberlain had er groot belang bij de redactie zoveel mogelijk tegemoet te komen. Deel XI was al gepubliceerd, het was algemeen bekend dat het ministerie de publicatie in voorbereiding had en vooral de groeiende invloed van de *Große Politik* (gereedgekomen in 1927) op de publieke opinie in de Verenigde Staten, baarde de minister zorgen. Hij besloot het probleem te escaleren naar de premier en vroeg zijn ambtelijke staf een notitie voor te bereiden. Dit leidde, na sanctionering door de premier, tot richtlijnen voor publicaties. Deze richtlijnen kregen de status *vertrouwelijk* en werden niet met de auteurs gecommuniceerd. Het was primair bedoeld als instructie voor de ministeries. Keith Wilson claimt dat het bestaan van deze richtlijnen pas bekend werd in 1968 en dat het tot 1982 duurde alvorens de inhoud integraal bekend werd¹⁰. De poging van de auteurs om ruimere toegang te krijgen tot archieven had dus geresulteerd in een nieuw geheim document!

De redacteuren van hun kant stelden de voortgang op scherp. In een memorandum aan Chamberlain verwoordden zij hun standpunten. Zij vroegen een harde verzekering dat zij nimmer gevraagd zouden worden een document niet te publiceren dat zij als cruciaal voor de publicatie beschouwden. Volgens het memorandum zouden zij hun opdracht teruggeven als zij deze garantie niet zouden krijgen. Chamberlain wilde deze garantie niet vooraf geven. Wel zegde hij toe alle mogelijke invloed te willen aanwenden bij buitenlands regeringen (en het *India Office*!) om hen ertoe te bewegen toe te stemmen in publicatie van dergelijke documenten. Hij ging nog een stap verder door te stellen dat als de essentie van het betreffende document voldoende duidelijk gemaakt kon worden, er toestemming geven kon worden *zelfs tegen* de wil van de betrokken buitenlandse regering. Maar hij stelde ook: “naast het feit dat ik helemaal sta achter volledige publicatie, is mijn eerste plicht de vrede te handhaven nu en in de toekomst. Ik kan die plicht ook voor historici niet verzaken¹¹”. Chamberlain suggereerde zelfs in het gesprek dat indien Gooch of Temperley voor onderdelen van de publicatie geen verantwoordelijkheid zouden kunnen nemen, hij zou accepteren als zij dan hun namen niet zouden verbinden aan het betreffende deel.

Voortgang van het project

Kennelijk konden de redacteurs de uitkomst van het gesprek met Chamberlain combineren met hun professionele ambitie het project voort te zetten. De oorspronkelijke vrees voor problemen met buitenlandse regeringen bleek ongegrond. Aan 16 verschillende regeringen werd instemming gevraagd voor publicatie van specifieke documenten; in geen enkel geval werd op politieke gronden bezwaar gemaakt. In een paar gevallen werden tegen bepaalde passages bezwaren geuit, meestal op persoonlijke gronden, of werden onjuistheden gecorrigeerd. In alle gevallen werd een bevredigende oplossing bereikt¹². Wat betreft de toegang tot gebruik van archieven van andere ministeries, werden de redacteurs geholpen door de ongunstige beoordeling van de recent verschenen Duitse publicatie omdat daarin documenten ontbraken van andere ministeries dan Buitenlandse Zaken¹³. Gooch en Temperley kregen echter geen toegang tot de archieven van het *India Office* of van de regering van India. Daarnaast kreeg de redactie wel ‘volledige’ inzage in het interne archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken maar voor publicatie van een document hieruit was speciale toestemming vereist. In deze laatste gevallen werd een aantal malen advies gevraagd aan Grey die overigens zijn privé-archief openstelde voor de redacteurs.

Uit de voorwoorden bij de diverse delen kan, bij zorgvuldig lezen, afgeleid worden dat niet alle delen zonder problemen tot stand kwamen. In het voorwoord bij deel III (*The Testing of the Entente, 1904-6*) staat vermeld dat de reactie van buitenlandse regeringen op voorgelegde documenten ‘heel bevredigend’ (*quite satisfactory*) was: .. de auteurs hadden sterretjes geplaatst om hiaten of omissies aan te geven. Om misverstand te voorkomen was in het voorwoord van dit deel, dat uitkwam kort na het gesprek met Chamberlain, opgenomen de kern van hun overeenkomst met hem: “... de redacteurs hebben niets weggelaten dat zij essentieel achtten voor begrip van de geschiedenis van de periode. Zij menen er goed aan te doen te vermelden dat zij zich gedwongen gevoeld zouden hebben zich terug te trekken indien er aangedrongen zou zijn op weglaten van een document dat in hun visie onmisbaar of van essentieel belang was”¹⁴. In het voorwoord van het laatste deel dat in 1938 verscheen (deel X – 2e band *The Last Years of Peace*) markeerden zij hun positie nog duidelijker: “de redacteurs zijn geen overheidsdienaren maar privé-personen in dienst bij de regering en in deze hoedanigheid verklaren zij dat zij niet zouden toestemmen in het weglaten van essentieel materiaal. In enkele gevallen van persoonlijke, officiële of nationale gevoeligheden, hebben zij erin toegestemd passages te verwijderen of achter te houden. Maar in elk geval is voldoende indicatie verstrekt wat weggelaten is of is een ander document gepubliceerd dat in aanzienlijke mate dezelfde informatie verstrekt. Hun belofte aan de publieke zaak is dus volledig nagekomen”¹⁵.

IV) Beoordeling van de Britse publicatie; vergelijking met de Duitse publicatie

Internationale reacties

De eerste publicatie uit de serie verscheen in december 1926 en werd in de internationale pers positief beoordeeld. Niet in de laatste plaats omdat Headlam-Morley, de samensteller van dit deel XI (*The Outbreak of War*), de in het Engelse Blauwe boek geparafraseerde en ingekorte documenten nu in de oorspronkelijke versie publiceerde en in de meeste gevallen voorzag van een duidelijke toelichting op het weglaten in 1914. In de Britse pers leidde deze eerste publicatie, tot grote tevredenheid van de staf op het ministerie van Buitenlandse Zaken, niet tot herleving van de gevreesde binnenlandse controverse en in de pers nauwelijks tot ingezonden stukken. In Frankrijk reageerden historici echter scherp op het voorwoord van dit deel waarin Headlam-Morley vermeldde dat hij zich gehouden had aan de regels van ‘internationale hoffelijkheid’ om

regeringen van bondgenoten en bevriende neutrale staten toestemming te vragen om sommige documenten te mogen publiceren: “eerst komt de plicht van de waarheid en dan pas de hoffelijkheid”. Na het verschijnen van meer delen (in augustus 1928 waren er al 4 delen gepubliceerd) werd de werkwijze van Gooch en Temperley in kringen van historici positief gewaardeerd. Zelfs de *Berliner Monatshefte*, het officiële tijdschrift van de Duitse beweging die revisie van het verdrag van Versailles nastreefde, schreef in 1933 (en zelfs nog in 1937!) positief over de ‘houding van de beide Engelse geleerden (...) die overal bijzondere eerbied verdient’¹⁶. Nu was de keuze van Gooch voor deze taak een slimme keus. Als liberaal lid van het parlement in de periode 1906-1910 stond hij internationaal bekend als criticus van het beleid van Grey. Gezien deze politieke opstelling vóór de oorlog was Gooch waarschijnlijk de enige historicus in Engeland die vanuit vijandige critici en vanuit Duitsland voldoende vertrouwen genoot.

Maar er waren ook minder positieve reacties. Dit vooral omdat de redacteuren akkoord gegaan waren met bepaalde omissies. Een vooraanstaand Sovjet historicus beschouwde de Britse publicatie om deze reden “als nog minder betrouwbaar dan de Duitse publicatie”. Ook werden in Duitsland lastige vragen gesteld over het ontbreken van een aantal documenten. In deze twee landen had men er moeite mee vast te stellen dat de situatie waarin de Britse redacteuren verkeerden, inderdaad lastiger was dan hun situatie. In Duitsland en Rusland hielden historici zich bezig met archieven van politieke systemen die abrupt beëindigd waren terwijl de continuïteit van het Britse politieke systeem ertoe dwong de politieke implicaties in sommige situaties zorgvuldiger af te wegen.

Omissies in de Britse Documenten

Het belangrijkste zwakke punt is de geweigerde toegang tot de archieven van het *India Office*. Niet uitgesloten moet worden geacht dat de toenmalige heersende opvatting, dat de oorzaken van de oorlog in essentie continentaal waren, hieraan mede ten grondslag lag. De formulering van de opdracht aan de redacteuren “*documenten betrekking hebbend op de algemene Europese situatie*” gaf daartoe ook een opening. Als tweede zwakke punt moet genoemd worden de beperkte toegang tot het archief van het *Committee of Imperial Defence*. De redactie had wel toegang tot de archieven van de Admiraliteit en het ministerie van Oorlog. Uit dit laatste archief waren de documenten afkomstig van de Brits-Belgische militaire besprekingen uit 1905-6. Uit het feit dat de redactie kennelijk weinig protest aantekende tegen de beperkte toegang tot het archief van het *CID*, zou geconcludeerd kunnen worden dat de toegang tot de archieven van de Admiraliteit en het ministerie van Oorlog deze beperking compenseerde. In 1967 besloot de Labourregering Wilson de ‘50-jarige’ sluitingstermijn voor overheidsarchieven te verlagen tot ‘30-jaar’. Daarmee werden de archieven die betrekking hadden op de Eerste Wereldoorlog en haar onmiddellijke nasleep nagenoeg geheel vrij toegankelijk. De opening van deze archieven leidde wel tot een stroom nieuwe publicaties over de Eerste Wereldoorlog maar leverde geen nieuwe kanttekeningen bij de publicaties van de Britse Documenten. Wel heeft een aantal historici vervolgens de conclusie getrokken dat aan de politieke besluiten die de Britse regering in augustus 1914 had genomen, geen binnenlandse motieven, zoals sociale onrust of de Ierse kwestie, ten grondslag hadden gelegen¹⁷.

Vergelijking van de Britse Documenten met de Duitse publicatie ‘Große Politik’

De officiële publicatie van de Duitse documenten, onder de titel *Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914* en bestaande uit 40 delen, kwam gereed in 1927. Het doel van deze publicatie was de vooroorlogse politiek van Duitsland van blaam te zuiveren en zodoende te

komen tot een revisie van het verdrag van Versailles. Het primaire doel van de documenten was niet, volgens een memorandum van het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken in mei 1921, “om alleen in stoffige archieven opgeslagen te worden of bestudeerd te worden door in isolement levende historici”¹⁸. Nadat de Duitse regering had geconstateerd dat een eerste, beperkte, publicatie medio 1919 (*die Deutsche Dokumente zur Kriegsausbruch*) publicitair een mislukking was geworden, koos zij voor een offensieve propaganda gericht op beïnvloeding van de publieke opinie in binnen- en buitenland. De eerste reacties op de publicatie van de *Große Politik* waren, vooral in neutrale landen, positief. Hierdoor werd indirect druk uitgeoefend op Engeland en Frankrijk om ook hun documenten te publiceren.

Pas na de Tweede Wereldoorlog werd duidelijk, op basis van buitgemaakte en ontsloten Duitse archieven, dat het omvangrijke werk enkele aanzienlijke tekortkomingen vertoonde. Cruciaal was dat alleen de archieven van Buitenlandse Zaken waren gebruikt; archieven van de rijkskanselarij en van militaire instanties waren buiten beschouwing gebleven¹⁹. Bovendien, gedreven door het doel van revisie van het verdrag van Versailles, lieten de auteurs van de *Große Politik* opzettelijk bepaalde feiten en documenten weg. Genoemd kunnen worden de ‘blanco cheque’ van Berlijn aan Wenen en de aantekeningen van de gesprekken in Potsdam tussen de keizer en zijn adviseurs met de Oostenrijkse vertegenwoordigers op 5 en 6 juli 1914²⁰. De nauwelijks verhulde curatele op de auteurs die het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken had uitgeoefend, had niet alleen geleid tot vertraging in de totstandkoming maar ook tot het weglaten van documenten waarvan ambtenaren van oordeel waren dat die politiek tegen Duitsland gebruikt konden worden²¹.

De kritiek op de *Große Politik* is dus mede ontstaan op basis van de door de geallieerden buitgemaakte documenten. Hierdoor kon een grondige reconstructie van de ontstaansgeschiedenis worden gemaakt. Dit is van belang bij een vergelijkende beoordeling met de Britse (en Franse) documenten. Hoewel beide publicaties dus inhoudelijke tekortkomingen vertonen, voldoet de Engelse uitgave beter aan de normen van onafhankelijkheid en objectiviteit dan de Duitse publicatie. In het voordeel van de Duitse publicatie pleit dat de periode 1871-1914 beter past bij ‘de algemene situatie waaruit de oorlog ontstond’ dan de meer beperkte periode waarop de Britse Documenten betrekking hebben.

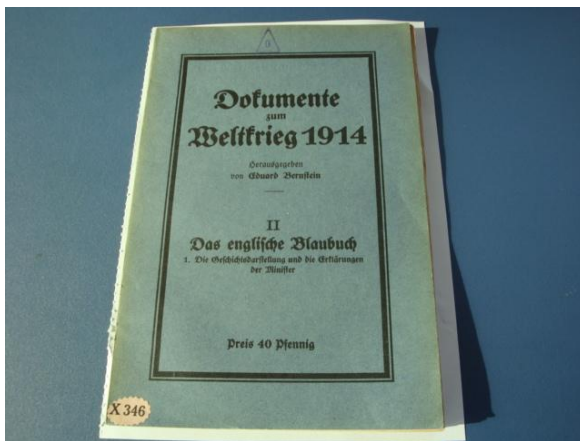
De *Große Politik* had, als eerste publicatie van vooroorlogse documenten, gedurende het interbellum een enorme invloed op de publieke opinie in binnen- en buitenland. Vooral in de Verenigde Staten ontstond mede hierdoor een actieve revisionistische beweging gericht op herziening van het verdrag van Versailles. Ook had de Duitse publicatie in die periode grote invloed op het werk van een aantal Amerikaanse historici. De uitgave van de Britse Documenten kwam te laat om dit beeld te beïnvloeden maar als algemene bron voor historici heeft het goed de tand des tijds doorstaan. De Duitse serie wordt nog steeds beschouwd als een onmisbare bron voor historici die zich bezig houden met de laat 19-eeuwse en vroeg 20-eeuwse Europese geschiedenis maar verificatie met behulp van andere bronnen wordt binnen het gilde der historici in dit geval als meer dan wenselijk geacht²².

Het laatste deel van de serie *British Documents on the Origins of the War, 1989-1914* werd gepubliceerd in 1938. Gooch meende dat dit tevens betekende dat er nu discussies konden worden afgesloten. Hij schreef in dat jaar “het is niet langer geloofwaardig dat één land alleen de verantwoordelijkheid draagt voor het uitbreken van de oorlog”²³. Maar dit zou nog niet het definitieve einde betekenen van de geschiedenis van de Britse Documenten.

V) De verdere geschiedenis van de Britse Documenten

Eind 1939, na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, publiceerde Duitsland een nieuw Witboek dat bijna 500 documenten bevatte waarvan het centrale thema was dat de Britse politiek al sinds 1914 anti-Duits was geweest. Om niet weer een publicatie-achterstand op te lopen zoals in de jaren twintig, gaf het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken in december 1939 opdracht aan de historicus Ernst L. Woodward een publicatie voor te bereiden van de Britse documenten die essentieel waren geweest voor de Engelse buitenlandse politiek met betrekking tot Europa en Duitsland. Startpunt van de publicatie was het verdrag van Locarno van 1925. Gebruikmakend van de ervaringen met het samenstellen van de *Britse Documenten 1898-1914*, was Woodward al in juni 1940 gereed met zijn activiteiten. Evenals in de jaren twintig nam het besluitvormingsproces om te komen tot daadwerkelijke publicatie veel tijd in beslag. Uiteindelijk werd pas in januari 1944 besloten tot (gedeeltelijke) publicatie; het laatste deel, handelend over de periode 1938-39, werd pas vrijgegeven in 1948. Opnieuw lag de behoefte tot publicatie vooral bij het ministerie van Buitenlandse zaken maar de door de Amerikanen buitgemaakte Duitse documenten zagen ook nu eerder het licht dan de Britse²⁴.

Begin 21ste eeuw: ontdekking ordners getiteld “Correspondentie Blauwe boeken 1914-17”

Het was al langer bekend dat er bij het samenstellen van het Britse Blauwe boek fouten gemaakt waren. Recent zijn er twee ordners ontdekt, in beheer bij het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken, waaruit blijkt dat het niet corrigeren in 1914 van een fout in het Britse Blauwe boek geleid heeft tot een vervalsing in het Franse Gele boek. Keith Hamilton kwalificeert deze informatie als meer dan alleen maar aanvulling op de inhoud van de Britse Documenten. Bij de versoepeling van het toegangsbeleid tot overheidsarchieven in 1968, werd deze informatie niet vrijgegeven. Deze informatie verheldert ook de reden voor de langdurige discussies in 1925 tussen de Britse en Franse ministeries van Buitenlandse Zaken voorafgaand aan de publicatie van deel XI van de Britse Documenten.

Oorspronkelijke geconstateerde fout

Op 30 juli 1914 had de Franse ambassadeur Cambon in Londen op zijn verzoek een gesprek met Grey over de afspraak uit november 1912: elkaar raadplegen in geval van een serieuze bedreiging van de vrede in Europa. De vraag nu aan de orde was: wat doet Engeland in geval van Duitse agressie tegenover Frankrijk. Het oorspronkelijke Blauwe boek bevatte het telegram van Grey aan de Britse ambassadeur in Parijs en de inhoud betrof het gesprek van 30 juli. De bijlage bevatte de boodschap van de Franse ambassadeur in Londen. De datum op het telegram was 30 juli, op de

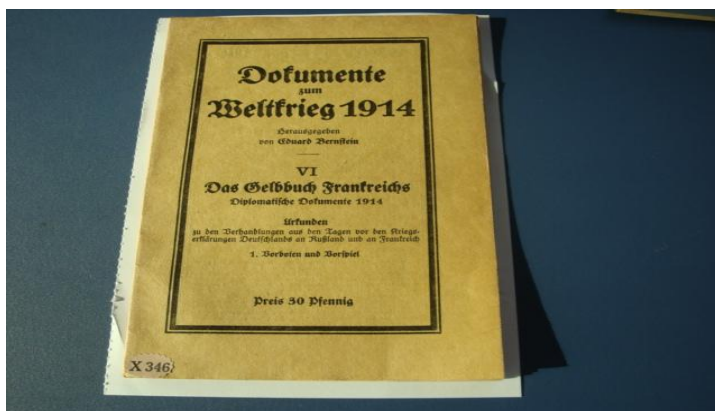
bijlage was vermeld 31 juli. In plaats van in de latere uitgaven van het Blauwe boek dit eenvoudig te corrigeren, werd de datum van de bijlage verwijderd. Op verzoek van de Britse regering werd in het Franse Gele boek dezelfde correctie aangebracht. In de herfst van 1914 hadden de Fransen de Britten proberen te helpen door een nieuw document te produceren met het resultaat dat hun Gele boek opzettelijk vervalst werd. De informatie in de gevonden ordners vertellen in detail het verhaal hoe een overdaad aan Entente diplomatie resulteerde in een vervalst document.

Eerste fase van de vervalsing

De bijlage bij het telegram van Grey bevatte de boodschap van Cambon; de strekking hiervan was aan te tonen dat het offensieve karakter van de Duitse militaire voorbereidingen in juli 1914 in schril contrast stond met de defensieve houding die Frankrijk aangenomen had. Maar de volgende dag, 31 juli, bezorgde Cambon een *nieuwe* boodschap. Hierin werd gesteld dat Duitse patrouilles tot tweemaal toe op Frans gebied waren doorgedrongen. Maar dit telegram bevatte overduidelijke fouten. Het refereerde aan de Duitse patrouilles die de Franse grens gisteren, *vrijdag*, waren overgestoken terwijl de vorige dag een *donderdag* was²⁵. Daarnaast was er een soortgelijke fout in de juiste dag dat Duitsland de militaire voorbereidingen zou zijn begonnen. Bovendien werd abusievelijk door de samenstellers van het Blauwe boek dit tweede telegram, dat de datum 31 juli droeg, gevoegd bij het telegram van Grey van 30 juli. Critici konden nu beweren dat het Blauwe boek de Duitse agressieve bedoelingen overdreef door de indruk te vestigen dat Duitse troepen de Franse grenzen al op 29 juli geschonden hadden. Ondanks het feit dat een juridische adviseur het ministerie erop wees dat er niet geknoeid moest worden met data, werd op ambtelijk niveau besloten slapende honden niet wakker te maken. In de nieuwe oplage van het Blauwe boek werd het telegram van Grey met de datum 30 juli inclusief bijlage gewoon opgenomen. Echter met twee belangrijke wijzigingen: de datum op de bijlage verdween en het woord “vrijdag” werd geschrapt. Degenen die vragen stelden over de verschillen tussen de twee versies werden het bos ingestuurd.

Tweede fase van de vervalsing

Het Britse ministerie vernam begin oktober 1914 dat de Fransen op het punt stonden een nieuwe versie van hun Gele boek uit te brengen en wilde zeker stellen dat de Fransen hierin het ‘juiste’ telegram zouden opnemen. Onder het motto “*it is highly desirable that our versions of the telegram should agree*” kwam er op ambtelijk niveau een gesprek tot stand tussen beide ministeries.

De kernvraag van Britse zijde was of er bewijs was dat de Duitse troepen werkelijk op 29 juli het Franse grondgebied geschonden hadden. Er kwam nimmer een formeel antwoord op deze vraag.

(De auteur van deel XI, *The Outbreak of War*, van de Britse Documenten zou in 1925 constateren dat hij nergens enig bewijs van grensschendingen vóór 31 juli 1914 had kunnen vinden²⁶). De Fransen kwamen echter tegemoet aan de Britse wens en communiceerden via de Britse ambassadeur dat alles uit hun Gele boek was verwijderd dat niet in overeenstemming was met het Blauwe boek. Het probleem met betrekking tot de Duitse grensschendingen was opgelost door het opnemen van een geheel nieuw document, gedateerd 30 juli, waarin o.a. sprake was van twee grensschendingen op 29 juli. Dit nieuwe document diende dus louter om de Britse fout te verhullen. Maar toen de betreffende versie van het Franse Gele boek in Londen ter beschikking kwam bleek dat er door dit nieuwe document opnieuw, maar nu andere, verschillen in data tussen beide Kleurboeken waren. Dit keer over de data van Duitse en Franse militaire activiteiten rond spoorwegstations. De Engelsen deden nog pogingen verdere verspreiding van het Gele boek tegen te houden maar dat mislukte.

Diplomatieke aspecten van de vervalsing

Hoewel beide Kleurboeken op het punt van de data van grensoverschrijdingen nu overeenstemden, bleven er vragen gesteld worden over de verschillen tussen het oorspronkelijke Blauwe boek en de volgende versies. Vooral Britse diplomaten in neutrale landen wilden graag de beweringen van de Duitse propaganda bestrijden dat het Blauwe boek vervalst was. De ambtelijke staf op het ministerie verwees bij de beantwoording van vragen over de datum van grensoverschrijding naar het Franse Gele boek waar immers in het toegevoegde document helder verwoord was dat dit voor 30 juli had plaatsgevonden. Met andere woorden, hoge Britse ambtenaren gebruikten nu een document, dat de Fransen speciaal op hun verzoek hadden geproduceerd, om de fouten in het eigen Blauwe boek niet te hoeven toegeven. Ook toen Grey in februari 1915 werd geraadpleegd was hij tegen het bekennen van het gebeurde: het zou de Franse bondgenoot in problemen brengen wiens Gele boek dan overduidelijk als vervalst zou worden aangemerkt.

Het overleg tussen vertegenwoordigers van beide ministeries kreeg na 1914 nog een vervolg toen in 1925 deel XI (*The Outbreak of War*) aan hen werd voorgelegd. Dit gebeurde omdat op dat moment met het oog op de onderhandelingen over het verdrag van Locarno, het Britse ministerie besloot dat overleg met de Fransen noodzakelijk was. De eerste reactie van de zijde van het Franse ministerie was de suggestie om het destijds toegezonden nieuwe Franse document, waarin sprake was van twee grensschendingen op 29 juli, als originele bijlage te beschouwen bij het telegram van Grey en dit als zodanig op te nemen in de Britse Documenten! Dit zou dus betekenen dat de oorspronkelijke fout nu als historie zou worden vastgelegd. Dit ging de Engelsen te ver en in eerste instantie accepteerden de Fransen deze houding. In het verdere verloop van de gesprekken waren de Fransen echter minder meegaand en kwamen met voorstellen verschillende documenten te verwijderen of te wijzigen. Het compromis waarmee de redactie tenslotte akkoord ging kwam neer op *alleen* toevoeging van telegrammen die niet meer waren dan samenvattingen uit Franse kranten uit 1914. Kranten die overigens financieel ondersteund waren door de Russische ambassade. Wel maakte de redactie van deel XI een knieval door in de inleiding met nadruk te stellen dat het de Centralen waren geweest die voor 1914 de wapenwedloop waren begonnen. In de ogen van de Britse historici hadden zij hun historische aspiratie door dit compromis niet ondergeschikt gemaakt aan de actuele politieke eisen.

Slotopmerking

Een aantal malen hebben historici, betrokken bij de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog, in de 20ste eeuw ten onrechte ten aanzien van sommige onderwerpen geconcludeerd dat ‘alles nu wel

bekend is'. Wat betreft de *British Documents* kan vastgesteld worden dat, als deze conclusie op enig moment in de 20ste eeuw getrokken is, deze in de 21ste onjuist gebleken is.

© H. Terpstra - januari 2010

Noten

---

¹ Zala, p. 35

² Een historicus die in 1924 een studie wilde publiceren over het Congres van Berlijn van 1878 kreeg hiervoor geen toestemming. Zie Wilson, p. 7

³ Hamilton, *The Pursuit of 'Enlightened Patriotism'*, p. 209 e.v.

⁴ Hamilton, idem, p. 221.

⁵ De letterlijke Engelse tekst luidt: "as regards the publication of the official documents bearing on the general European situation out of which the war arose, a collection of these documents will be edited for the Foreign Office by Mr. G.P. Gooch and Mr. H.W.V. Temperley". Zie Wilson, p. 252.

⁶ Wilson p. 254.

⁷ Voor een overzicht van de titels van de andere delen wordt verwezen naar de bijlage bij dit artikel.

⁸ Als voorbeeld geeft Taylor o.a.: 'de Duitse poging om van de Engelse regering tijdens de vlootbesprekingen een neutraliteitsverklaring te krijgen, lijkt vrij onschuldig tot de lezer, enkele delen van de *Große Politik* later, ontdekt dat deze verklaring bedoeld was om de Britten te diskwalificeren in de ogen van de Russen'. Zie "Secrets of Diplomacy" in The Times Literary Supplement, 12 april 1947.

⁹ Wilson, p. 244.

¹⁰ Wilson, p. 246.

¹¹ Wilson, p. 255.

¹² In het bijzonder had de Franse regering met argusogen de activiteiten rond de publicatie gevolgd. Door de werkwijze van de redactie verdween haar bezorgdheid. Een bezwaar van de Franse Generale Staf tegen publicatie van een document, werd zelfs door het Franse ministerie terzijde geschoven. Wilson, p. 256.

¹³ De subtitel van de *Große Politik* luidde: *Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*.

¹⁴ Zala, p. 82.

¹⁵ Zala, p. 83.

¹⁶ Berliner Monatshefte 11 (1933).

¹⁷ Steiner, p. 257, 265 e.v. en Mombauer, p. 193.

¹⁸ Wilson, p. 11.

¹⁹ Geiss, p. 44.

²⁰ Herwig, p. 97.

²¹ Heinemann, p. 81.

²² Voor de Duitse revisiepolitiek tegen het verdrag van Versailles, zie: Terpstra "Hoe is men in Duitsland vanaf 1918 omgegaan met het thema 'Oorzaken van de eerste Wereldoorlog?'" in Andriessen en Pierik *De Grote Oorlog Kroniek 1914-1918*, vol. 14, p. 291 e.v. Ook <http://www.wereldoorlog1418.nl/duitse-schuldvraag/index.html>

²³ Mombauer, p. 97.

²⁴ Bialer, p. 269 e.v.

²⁵ Hamilton, *Falsifying the Record*, p. 92.

²⁶ Idem, p. 94.

Geraadpleegde literatuur

Bialer, Uri, 'Telling the truth to the People' in K. Wilson *Forging the Collective Memory* (Oxford 1996).

Geiss, Imanuel, 'Die manipulierte Kriegsschuldfrage' in *Militär-geschichtliche Mitteilungen* 2/1983.

Hamilton, Keith 'Falsifying the Record: Entente Diplomacy and the Preparation of the Blue and Yellow Books on the War Crisis of 1914' in *Diplomacy and Strategy*, 18: 89-108, 2007.

Hamilton, Keith 'The Pursuit of Enlightened Patriotism' in K. Wilson *Forging the Collective Memory*
Heinemann, Ulrich *Die Verdrängte Niederlage* (Göttingen 1983).

Herwig, Holger 'Clio Deceived' in K. Wilson, *Forging the Collective Memory* (Oxford 1996).

Mombauer, Annika *The Origins of the First World War* (Harlow – UK 2002).

Steiner, Zara S. and Keith Neilson, *Britain and the Origins of the First World War* - 2nd edition (2003)
Wilson, Keith 'Governments, Historians and Historical Engineering' in Wilson, K. *Forging the Collective Memory* (Oxford 1996).
Zala, Sacha 'Geschichte unter der Schere politischer Zensur (München2001)

Bijlage

De Engelse titels van de 11 delen van de *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*:

- I) The End of British Isolation
- II) The Anglo-Japanese Alliance and the Franco-British Entente
- III) The Testing of the Entente, 1904-6
- IV) The Anglo-Russian Rapprochement, 1903-7
- V) The Near East: the Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia, 1903-9
- VI) The Anglo-German Tension: Armaments and Negotiations, 1907-12
- VII) The Agadir Crisis
- VIII) Arbitration, neutrality and security
- IX) The Balkan Wars - IX.1: The Prelude, the Tripoli War - IX.2: The League and Turkey
- X) X.1: The Near East on the Eve of War; X.2: The Last Years of Peace
- XI) The Outbreak of War.

Elk deel bevat een 'ten geleide' waarin de relatie gelegd wordt met andere relevante delen of documenten (bijvoorbeeld het Blauwe boek). Ook wordt, zoals in de introductie van deel XI, gewezen op documenten die een bijzonder karakter dragen. Vermeld wordt tevens uit welke archieven de documenten afkomstig zijn. De introductie wordt gecompleteerd met een lijst van opgenomen documenten gegroepeerd naar tijdsperiodes. Ten slotte is er een overzicht van de in de documenten genoemde personen. Op <http://net.lib.byu.edu/estu/wwi/1914m/gooch/firstpps.htm> is de volledige introductie van deel XI gepubliceerd.